

MIROSLAW MATYJA

DOMINUJĄCA ROLA SUWERENNYCH PAŃSTW W RAMACH EUROPEJSKIEJ POLITYKI MNIEJSZOŚCIOWEJ

THE DOMINANT ROLE OF SOVEREIGN STATES IN MINORITY POLICY IN EUROPE

Abstract

The multi-ethnicity in Europe was shaped long time in the history, her image influenced the relations between countries and was often a source of international and internal conflicts. For this purpose, the international efforts have been made, which regulate the status of minorities in Europe and the world. Protective systems for national minorities were formed at different levels of policy; the global solutions of general and declarative nature, regional solutions, characterized by a greater degree of institutionalization, and national solutions with control mechanisms of functioning.

These regulations, concerning minority policy in Europe, formulated in many international instruments, are declarative and facultative. Even within the European Union, there is generally no binding legal rights, which formulate protection of minorities. States are sovereign and the principle of the sovereignty determines the protection-policy of minorities living on their territories.

Key words: national minorities; sovereignty of the state; nation; protection of national minorities

STRESZCZENIE

Wieloetniczność w Europie kształtowana była przez kilka stuleci, zaś jej wizerunek rzutował na stosunki między poszczególnymi krajami, był źródłem międzynarodowych oraz wewnętrz-

.....
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2014.
Publisher: Institute of Slavic Studies PAS [Wydawca: Instytut Sławistyki PAN]

nych napięć i konfliktów. W tym celu na arenie międzynarodowej podjęte zostały starania, które mają na celu uregulowanie statusu mniejszości w Europie i na świecie. Systemy ochronne dla mniejszości narodowych ukształtowane zostały na różnych płaszczyznach politycznych, od rozwiązań globalnych, mających charakter ogólnikowy i deklaracyjny, po rozwiązania regionalne, charakteryzujące się większym stopniem instytucjonalizacji, i narodowe z funkcjonującymi mechanizmami kontroli.

Wymienione uregulowania dotyczące polityki mniejszościowej w Europie, sformułowane w wielu międzynarodowych aktach prawnych, mają charakter fakultatywno-deklaracyjny i w tym sensie nie zobowiązują państw do ich przestrzegania. Nawet w ramach Unii Europejskiej nie ma zasadniczo wiążących praw formułujących ochronę mniejszości narodowych. Państwa są suwerenne i to właśnie zasada suwerenności determinuje ich dobrą bądź złą wolę w zakresie ochrony mniejszości zamieszkujących ich terytoria.

Słowa kluczowe: mniejszości narodowe; suwerenność państwa; naród; ochrona mniejszości narodowych

WPROWADZENIE

Suwerenność państw to jedna z podstawowych zasad prawa międzynarodowego i oznacza niezależność państw wyrażającą się w posiadaniu osobowości prawnej, która stanowi najwyższą władzę na danym terytorium. Wyrazem suwerenności jest z reguły utrzymywanie stosunków dyplomatycznych z innymi państwami, podpisywanie umów międzynarodowych i uczestnictwo w organizacjach międzypaństwowych. Państwo suwerenne jest w stosunkach międzynarodowych podmiotem prawa międzynarodowego, zaś władze państwowe mogą podejmować dowolne działania, jakie uznają za najkorzystniejsze dla interesów państwa, które reprezentują. Nawet jeśli granicę wykonywania suwerennej władzy nakreśla poszanowanie suwerenności pozostałych podmiotów prawa międzynarodowego oraz norm, które przyjęły na siebie w wyniku podpisywania różnego typu zobowiązań prawno-międzynarodowych, to jednak ostatecznie polityka wewnętrzna pozostaje w gestii państwa i jego władz.

Znaczenie zasady suwerenności podkreśla fakt, że została ona ujęta we wszystkich podstawowych dokumentach międzynarodowych. Karta Narodów Zjednoczonych, określając zasady postępowania swych członków i samej organizacji, na pierwszym miejscu wskazywała na „suwerenną równość”.

W kontekście przestrzegania praw mniejszości narodowych zamieszkujących na terytorium danego państwa należy zaznaczyć, że i w tym przypadku zasada suwerenności jest dominująca. Co prawda państwa zobowiązują się, na mocy prawa międzynarodowego, do przestrzegania praw mniejszości, lecz egzekwowanie tych praw pozostaje nadal w gestii danego państwa. Zobowiązania międzynarodowe mają w tej dziedzinie charakter fakultatywny i ich interpretacja leży w polityce wewnętrznej poszczególnych państw.

POJĘCIE NARODU

Pojęcie narodu jest niewątpliwie bardzo złożone i jego precyzyjna definicja nie jest w pełni możliwa. Generalnie w fachowym piśmiennictwie przyjmuje się, iż naród jest wspólnotą o podłożu etnicznym, gospodarczym, politycznym, społecznym i kulturowym, wytworzoną w procesie historycznym, przejawiającą się w świadomości jej podmiotów.

Jedną z istotnych cech charakterystycznych narodu jest kwestia istnienia świadomości narodowej, czyli postrzegania własnej zbiorowości jako narodu. Dlatego grupy etniczne spełniające obiektywne warunki funkcjonowania narodu: wspólna kultura, język, religia, historia czy pochodzenie etniczne, których członkowie nie postrzegają siebie jako narodu, nie są uznawane w prawie międzynarodowym za narody. Ponieważ niemożliwym stało się jednoznaczne określenie czynników koniecznych do zdefiniowaniu narodu, obecnie częściej wskazuje się na różne podejścia teoretyczne do problemów związanych z tym pojęciem, które wiążą się bezpośrednio z więziami naturalnymi wyrosłymi ze wspólnoty przekonań, wspólnej kultury i wspólnie zamieszkiwanego terytorium.

Powstanie i funkcjonowanie kultur narodowych realizuje się przez działanie takich mechanizmów, jak tworzenie systemów symbolicznych, wyodrębnianie tych systemów jako właściwych grupie i wreszcie rozszerzenie własności kultury poza granice państw. Pisze o tym Schulze, przedstawiając obraz dziejów państwa i narodu w Europie. Czerpie on przykłady z różnych europejskich państw lub organizmów. Próbuje jednocześnie odpowiedzieć m.in. na pytanie, dlaczego Europejczycy zorganizowani są w państwach (Schulze, 2012). Wskazuje przy tym na fakt, że większość istniejących narodów tworzy niezależne państwa, których powstanie związane było ze wzrostem nastrojów nacjonalistycznych w XVIII i XIX wieku, kiedy dominowała zasada, że każdy naród powinien tworzyć niezależne państwo.

Przy definiowaniu narodu wynikają często spory terminologiczne. Naród bywa odróżniany od grupy etnicznej na podstawie kryterium, jakim jest wielkość danego społeczeństwa. Wówczas zakłada się, że grupa etniczna to zbiorowość mniejsza od narodu, choć to kryterium nie jest precyzyjne. Innym kryterium jest kwestia uznania narodu jako zbiorowości, której przeznaczone jest niejako posiadanie własnego państwa. Tę tezę reprezentuje między innymi Gellner, uważając, że naród i państwo nie są tym samym bytem, zostały sobie wzajemnie przeznaczone i jedno nie potrafi funkcjonować bez drugiego. Lecz by spełnić swe przeznaczenie, musiały najpierw powstać, a powstały niezależnie i przypadkowo – nie musiało istnieć państwo, by powstał naród, i odwrotnie (Gellner, 1983). Zazwyczaj jednak uznanie takie pojawia się, gdy dana grupa etniczna poprzez upolitycznienie zacznie wszczynać ruch narodowy. Można wyróżnić we współczesnym świecie tego typu grupy etniczne, które same uważają się za prawdziwe narody (Sikhowie, Palestyńczycy, Kurdowie), ale na arenie międzynarodowej często nie ma pewności co do uznania ich jako odrębnych narodów, którym przysługiwałaby polityczna autonomia. Czasami używa się wobec tych zbiorowości alternatywnie terminu „naród bez państwa”.

Współcześnie nadal twierdzi się, że każdy naród ma prawo do samostanowienia. Jednak wydzielanie się nowych państw jest sprzeczne z obecną tendencją do integracji ponadnarodowej. Wiele zależnych narodów (narodów bez państwa) dąży do pełnej suwerenności, m.in. Kurdowie, Baskowie, Palestyńczycy. Szczególnie wiele konfliktów na tym tle występuje w Afryce, gdzie granice państw zostały sztucznie narzucone przez państwa kolonialne, które nie zważały na podziały etniczne.

Zdefiniowanie pojęcia „naród” we współczesnej Europie także nie jest łatwe i jego rozumienie jest bardzo zróżnicowane w konstytucjach państw europejskich. Niektóre państwa roszczą sobie pretensje do tzw. państwa narodowego, czyli takiego, którego prawie wszyscy mieszkańcy stanowią jeden naród i zdecydowana większość członków tego narodu zamieszkuje to właśnie państwo. Taka forma państwa wynika m.in. z postulowanego przez ONZ prawa narodów do samostanowienia zawartego w art. 1 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.

Jeśli przyjąć etniczną definicję narodu, to państwa narodowe praktycznie nie istnieją. Z drugiej strony, przyjmując polityczną definicję narodu jako mieszkańców jednego państwa, każde państwo jest państwem narodowym.

W Europie istnieją zarówno państwa narodowe jak i wielonarodowe, jednak trudno wyznaczyć między nimi wyraźną granicę. Raczej jednonarodowy charakter ma większość państw środkowej, północnej i wschodniej Europy. Wiele z nich powstało w wyniku działań ruchów narodowowyzwoleńczych w XX wieku, zwłaszcza po I wojnie światowej oraz po upadku komunizmu w Europie. Typowo wielonarodowe są takie państwa, jak Wielka Brytania czy Hiszpania. Wiele państw trudno jednoznacznie zakwalifikować – np. Belgia raz określana jest jako państwo narodowe zamieszkiwane przez Belgów, innym razem jako dwunarodowe państwo Walonów i Flamandów.

Różnice te pozwalają dokonać podziału na grupy państw należących do Rady Europy, które odmiennie interpretują prawne pojęcie narodu:

- państwa, których konstytucje definiują pojęcie narodu wyłącznie w sensie przynależności „państwowo-obywatelskiej” (np. Francja, Belgia, Polska);

- państwa, których konstytucje definiują pojęcie narodu wyłącznie w sensie przynależności „narodu etnicznego” (np. Chorwacja, Irlandia, Albania);

- państwa, których konstytucje definiują pojęcie narodu zarówno w sensie przynależności „państwowo-obywatelskiej”, jak i w sensie „narodu etnicznego” (np. Hiszpania, Węgry, Włochy);

- państwa, w których konstytucjach pojęcie narodu nie występuje (np. Szwajcaria, Niemcy, Finlandia, Dania, Cypr).

Z powyższego podziału wynika, iż w konstytucjach państw europejskich występują zasadnicze różnice w pojmowaniu i interpretacji pojęcia narodu, a tym samym trudności w samym sformułowaniu definicji narodu.

GENEZA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Przyczyny powstawania mniejszości narodowych są natury historycznej, politycznej, socjologicznej i ekonomiczno-społecznej.

Tworzenie państw na zasadzie terytorialno-etnicznej, czyli poprzez łączenie się pokrewnych grup etniczno-kulturowych, stanowi pierwszą z przyczyn historycznych powstawania mniejszości narodowych. Budowane w ten sposób państwa przechodziły różne etapy rozwoju, jedne z nich wchłaniane były przez inne państwa, inne natomiast uzależniały od siebie i wchłaniały sąsiednie terytoria, w tym także obszary zamieszkałe przez odrębne grupy etniczne.

W okresie średniowiecza mniejszości narodowe powstawały na skutek podbojów terytorialnych i związanych z nimi zmianami granicznymi. Natomiast w okresie nowożytnym proces tworzenia się mniejszości narodowych związany był bezpośrednio z utratą niezależnej państwowości przez wiele krajów Europy Środkowej i Południowej, co z kolei związane było z dominacją i podziałem tej części Europy między cztery państwa monarchistyczne: Prusy, Rosję, Austrię i Turcję. Losy narodów i tworzenie się mniejszości narodowych albo zależały od arbitralnych decyzji państwowych, albo pozostawiano decyzję ludności miejscowej poprzez głosowanie, nazywane powszechnie plebiscytem.

Obok przyczyn natury historycznej dużą rolę w powstawaniu mniejszości narodowych odegrały przyczyny polityczne. Przede wszystkim arbitralne decyzje ponadpaństwowe

podczas konferencji międzynarodowych po zakończeniu konfliktów zbrojnych doprowadzały do wyznaczania nowych granic państwowych. Decyzje te zdominowane były regułą „prawa silniejszego”, więc pomijano granice etniczno-językowe i interesy ludności, która zamieszkiwała dane terytorium (Janusz, 2011, s. 18). Szczególnie zmiany terytorialne w Europie po I wojnie światowej doprowadziły do powstania licznych mniejszości narodowych. Wpływ polityczny na proces kształtowania się mniejszości był również znamieny po zakończeniu II wojny światowej i w okresie kształtowania się państw na byłych terytoriach kolonialnych.

Czynnik socjologiczny związany jest natomiast z ruchami emigracyjnymi w ostatnich latach XIX wieku i przez cały wiek XX; były one wynikiem procesów industrializacyjnych i urbanizacyjnych. Masowe migracje doprowadziły do powstawania w licznych państwach dużych skupisk ludności odmiennej etnicznie. Obie wojny światowe doprowadziły również do licznych przemieszczeń ludności, co z socjologicznego punktu widzenia miało znaczny wpływ na kształtowanie się nowych mniejszości narodowych.

Okres po II wojnie światowej zdominowany jest kształtowaniem się mniejszości narodowych na tle ekonomiczno-społecznym. Pogłębiające się różnice poziomu życia i bogactwa narodowego pomiędzy krajami demokratycznymi Zachodu i tzw. demokracjami ludowymi w Europie Środkowej były przyczyną migracji o charakterze ekonomiczno-społecznym. Ruchy migracyjne obejmowały w tym okresie zarówno pojedyncze osoby jak i całe grupy poszczególnych społeczności narodowych, stąd można mówić o masowym charakterze tych migracji. Emigracja na tle ekonomicznym trwa do czasów dzisiejszych i w dalszym ciągu jest zdominowana nierównomiernym rozwojem gospodarczym poszczególnych regionów Europy i świata. Oprócz zarobkowej emigracji „za chlebem” ważnym powodem jest import taniej siły roboczej i tzw. drenaż mózgow (brain drain). Charakter społeczny w tym wypadku powiązany jest z faktem, iż w procesie migracyjnym dochodziło często do tzw. łączenia rodzin.

Wymienione przyczyny powstawania mniejszości narodowych nie występują w odosobnieniu, lecz – jak słusznie zauważa G. Janusz – „stanowią zazwyczaj zespół uwarunkowań społeczno-politycznych, ekonomicznych, kulturowych, religijnych i innych wpływających na podjęcie decyzji o emigracji” (Janusz, 2011, s. 25).

DEFINICJA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Podobnie jak w przypadku definicji narodu, trudno jest również zdefiniować pojęcie mniejszości narodowej. W różnych państwach pojęcie to jest odmiennie interpretowane.

Z reguły w nauce przedmiotu wyróżnia się definicję prawniczą i socjologiczną mniejszości narodowych. Definicja prawnicza bierze pod uwagę wielkość danej społeczności określanej mniejszością narodową, jej status obywatelski i prawny na terytorium państwa, które zamieszkuje.

W ujęciu socjologicznym natomiast wyodrębnia się przede wszystkim obiektywne cechy zbiorowości, jak język, kulturę, tradycję i wiążące się z tym poczucie odrębności. Obywatelstwo, przyznane prawa i ochrona prawna odgrywają z punktu widzenia socjologicznego rolę drugorzędą (Budyta-Budzyńska, 2010, ss. 146-147). We Francji wychodzi się z założenia, iż mniejszości narodowe jako takie nie istnieją w ogóle, ponieważ społeczeństwa nie różnicuje się w tym kraju. Rząd francuski mimo to stara się zapewniać ochronę

dla mniejszości narodowych i respektować ich prawa. W Chorwacji natomiast konstytucja zawiera listę mniejszości narodowych, które traktowane są jako tzw. mniejszości uznane i respektowane. Powyższe przykłady świadczą o tym, jak bardzo zróżnicowane jest podejście do definiowania pojęcia mniejszości narodowych.

Ogólnie w Europie pojęcie „mniejszości narodowe” łączy się z mniejszościami religijnymi, językowymi, etnicznymi i kulturalnymi. Nie istnieje jednak konkretna definicja pojęcia mniejszości narodowych.

Z pojęciem tym wiąże się jednak ściśle kwestia ochrony mniejszości, która zakłada dwa podstawowe cele. Po pierwsze, ochrona ta ma zapewnić równouprawnienie członków mniejszości z członkami narodu, którego terytorium mniejszość ta zamieszkuje. Po drugie, mniejszość winna mieć zapewnioną ochronę jako całość i nie podlegać jakiegokolwiek dyskryminacji.

W prawie międzynarodowym dla określenia rozmaitych mniejszości stosuje się współcześnie trzy główne kategorie. Mówi się więc o mniejszościach narodowych, regionalnych oraz etnicznych. Wyróżnikiem wszystkich tych grup jest zawsze pochodzenie odmienne niż pochodzenie ich sąsiadów, dominujących w danym regionie czy państwie, oraz przeświadczenie o wspólnotcie w kręgu danej mniejszości.

Na płaszczyźnie europejskiej określenie „mniejszości narodowe” używane jest często jako pojęcie nadrzędne w stosunku do mniejszości religijnych, językowych, etnicznych i kulturowych. Zarówno w dokumentach Rady Europy, jak i ustaleniach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie używany jest termin „mniejszości narodowe”. Jednakże organizacje te nie definiują go jednoznacznie. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy podjęło w 1993 roku próbę zdefiniowania pojęcia „mniejszości narodowe”. W projekcie do protokołu dodatkowego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, dotyczącego ochrony mniejszości narodowych, który nie został jednak zrealizowany, „mniejszość narodowa” została wówczas zdefiniowana jako grupa osób, która:

- zamieszkuje na terytorium innego państwa i jej członkowie są obywatelami tego państwa,
- posiada długoletnie, trwałe powiązania z państwem zamieszkania,
- wyróżnia się szczególnymi cechami etnicznymi, kulturalnymi, religijnymi bądź językowymi,
- jest wystarczająco reprezentatywna, mimo iż jest mniej liczna niż społeczeństwo zamieszkujące dany kraj lub region,
- dąży do zachowania swojej tożsamości i charakterystycznych cech, szczególnie własnej kultury, tradycji, religii lub języka¹.

Natomiast Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych (ang. Framework Convention for the Protection of National Minorities) z 1995 roku, która weszła w życie 1 lutego 1998 roku, opracowana pod auspicjami Rady Europy, nie zawiera żadnej definicji mniejszości narodowych i pozostawia jej interpretację poszczególnym państwom. Jej stronami jest obecnie 39 państw spośród łącznie 47 członków Rady Europy. Konwencja ustanawia minimalne standardy ochrony mniejszości narodowych, w szczególności zapewnia równość wobec prawa i niedyskryminację, prawo do zgromadzeń i stowarzyszenia się, swobodę wypowiedzi, myśli, przekonań i religii oraz zapewnia ochronę języków i kultur mniejszościowych.

• • • • •

¹ Propozycja do protokołu dodatkowego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, zalecenie 1201 z 1993 roku.

Ryc. 1. Europejska Konwencja Praw Człowieka

Wśród przedstawicieli państw uczestniczących w negocjowaniu tekstu Konwencji nie było zgody co do jednej wspólnej definicji i koncepcji mniejszości narodowych. Dlatego przyjęto rozwiązanie pragmatyczne – aby zagwarantować określone prawa osobom należącym do mniejszości narodowych. Natomiast państwom, które przystąpią do Konwencji, należy pozostawić swobodę w zakresie uznawania określonych grup zamieszkujących ich terytorium za mniejszości narodowe. Od samego państwa zależy więc, czy uznaje ono określoną mniejszość narodową, co osłabia wymowę Konwencji i jej funkcję zagwarantowania praw osobom należącym do mniejszości narodowych. Suwerenność państwa odgrywa w tym wypadku decydującą rolę, natomiast reguły i ustalenia prawa międzynarodowego mają jedynie charakter fakultatywny.

NAZEWNICTWO I TYPOLOGIA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Powyżej opisane próby przynajmniej bardzo ogólnego sformułowania definicji mniejszości narodowych wskazują na fakt, że mniejszość narodowa różni się zasadniczo od grupy narodowej i od mniejszości etnicznej. Pojęcie to ma raczej charakter prawny, gwarantujący określone prawa, m.in. w dziedzinie edukacji i pielęgnowania języka, praw religijnych itd. Istotne jest, aby dana grupa nie była związana etnicznie z państwem, na którego terytorium zamieszkuje, lub była zadowoniona w innym państwie jako grupa etniczna.

Następną kwestią, obok definicji mniejszości narodowych, jest ich – często mylnie używane – nazewnictwo. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że mniejszość etniczna jest pojęciem szerszym od mniejszości narodowej (Łodziński, 2002, s. 8) Różnica między mniejszością etniczną a mniejszością narodową dotyczy przede wszystkim kwestii obywatelstwa jednostek, które przynależą do danej mniejszości. Członkowie mniejszości etnicznej nie muszą być bowiem obywatelami danego państwa. Poza tym mniejszość etniczna nie jest związana – w przeciwieństwie do mniejszości narodowej – z innym narodem niż ten, którego państwo zamieszkuje (Podgórska, 2013, s. 172). Kwestią sporną w zdefiniowaniu różnicy między mniejszością etniczną i narodową jest okres zamieszkania w danym państwie. Charakterystyczną cechą mniejszości narodowej jest fakt, że posiada ona lub posiadała własne państwo. To właśnie zasadniczo różni ją od mniejszości etnicznej. Termin „mniejszości narodowe” ma charakter potoczny i jest używany dla określenia mniejszości etnicznych, narodowych, językowych i religijnych, zamiennie

z terminem „mniejszości”. Mimo braku konkretnej definicji Konwencja ramowa Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych jest pierwszą wiążącą, wielostronną umową międzynarodową, która stawia sobie za cel ochronę tychże mniejszości. Regulacje zawarte w Konwencji są stosunkowo szczegółowe i obszerne. Nazwa Konwencji wskazuje, iż ma ona przede wszystkim służyć jako punkt wyjścia do dalszego działania, zwłaszcza zaś jako zbiór norm, które powinny istnieć w krajowych porządkach prawnych lub zostać do nich wprowadzone. Ostateczna decyzja co do charakteru ochrony mniejszości leży jednak w gestii suwerennych państw.

Podobnie jak nie istnieje powszechnie uznawana w stosunkach międzynarodowych definicja pojęcia „mniejszość narodowa”, trudno jest ustalić jednolite bądź w pełni odpowiadające danej sytuacji ich nazewnictwo. Wynika to z faktu, że w odróżnieniu od obywatelstwa jednoznacznie określanego przez prawo narodowość jest stanem indywidualnej świadomości każdego człowieka i wynikającym z tego stanu poczuciem przynależności narodowej. Może to być poczucie przynależności do więcej niż jednego narodu, co występuje często w rodzinach mieszanych albo w przypadku mniejszości narodowych, które są zarówno mniejszościami religijnymi jak i językowymi.

Typologia mniejszości narodowych, jak każda typologia, uzależniona jest od przyjętego kryterium.

M. Budyta-Budzyńska w swojej pracy pt. *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych* wyróżnia następujące kryteria, według których można dokonać systematyzacji mniejszości narodowych: wielkość grupy, przynależność do ojczyzny zewnętrznej, związek mniejszości narodowej z krajem zamieszkania, pochodzenie, rozmieszczenie w państwie i status ochrony prawnej (Budyta-Budzyńska, 2010, ss. 151-157).

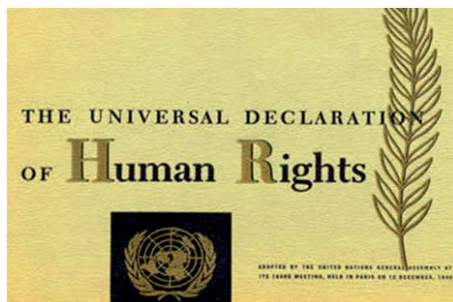
W każdym z tych kryteriów zbiorowość lub grupa, uznana prawnie za mniejszość narodową, bez względu na kryterium jej typologii, musi pozostawać w liczebnej mniejszości w stosunku do większości społeczności państwa, którego terytorium zamieszkuje. Poza tym nie może dominować w tej społeczności, winna różnić się od większości pod względem językowym, kulturowym, religijnym lub etnicznym i mieć świadomość swojej odrębności, którą winna kultywować.

OCHRONA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH W PRAWIE MIĘDZYNARODOWYM

Problematyka mniejszości narodowych i mniejszości etnicznych wiąże się z funkcjonowaniem instytucji państwa oraz kształtowaniem stosunków między różnymi grupami ludności zamieszkującymi jego terytorium, a przede wszystkim z odnoszeniem się grupy posiadającej większość w danym państwie do grup mniejszościowych. Problem ten pojawia się zawsze, gdy organizacja państwowa wychodziła poza granice etnograficzne grupy tworzącej dane państwo i gdy władcy włączali, poprzez przyłączenie lub podboje, grupy posiadające świadomość swej odrębności i kultywujące ją. Innym fenomenem było tworzenie organizacji politycznych przez przedstawicieli innych narodów: dotyczyło to całości procesów kolonizacji europejskiej w obu Amerykach, Afryce i części Azji. Sztuczne twory kolonialne, będące jednostkami administracyjnego zarządzania przez kolonialistów, często w wyniku procesów historycznych przekształcały się później w państwa. Skala migracji i przemieszczeń etnicznych, którą rozpoczęło osadnictwo europejskie w obu Amerykach, a zwłaszcza w wieku XIX w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, później konse-

kwencje II wojny światowej i przemieszczenia ludności związane z funkcjonowaniem i upadkiem systemu kolonialnego, stworzyły na płaszczyźnie kontaktów międzykulturowych jakościowo nową sytuację polityczno-socjologiczną (Jackson Preece, 1998).

Po zakończeniu rządów kolonialnych w Afryce i Azji przyjęto międzynarodowy standard zakładający, że prawa mniejszości etnicznych i narodowych nie mogą naruszać zasady integralności terytorialnej i jedności istniejącego państwa. Obowiązywało więc międzynarodowe uznanie nadrzędności utrzymania politycznego *status quo*, a wszelkie mniejszości dążące do uzyskania pewnej formy autonomii politycznej, która zagrażałaby integralności danego państwa, stały na straconych pozycjach. Kryzys całego światowego porządku przyniósł rozkład obozu komunistycznego na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku oraz wydarzenia, które po nim nastąpiły, zwłaszcza tragedia byłej Jugosławii. Funkcjonowanie różnych kulturowych wspólnot, mających odrębne tożsamości, w obrębie jednej organizacji państwowej zawsze powoduje pewne napięcia między poszczególnymi wspólnotami, a ich łagodzenie polega na zapewnieniu praw mniejszości chroniących je przed dyktatem większości. Mniejszości narodowe zawsze rodziły problemy związane z miejscem pobytu oraz z prawami, jakie te grupy mogłyby posiadać w społeczeństwie większości. Dyktat bowiem nieuchronnie wywołuje nie tylko napięcia, wywołuje i reakcje polityczne mogące zagrozić istnieniu nie tylko danego państwa, ale również mające implikacje międzynarodowe. Stąd dążenie organizacji międzynarodowych do takiego generalnego normowania problemów mniejszości, które nie będą prowadziły do wzmacniania separatyzmów lokalnych i nie będą stanowiły zagrożenia dla istniejącego politycznego międzynarodowego *status quo*. Równocześnie niezbędne jest ustawowe zapewnianie przedstawicielom mniejszości specjalnych uprawnień, gdyż ograniczenie się do zasady równości i podejmowanie decyzji w sposób demokratyczny, na zasadzie wyboru dokonywanego głosami większości, powodowałoby ograniczanie praw mniejszości (w drodze wyborów demokratycznych większość zawsze przegłosuje mniejszość).

Ryc. 2. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela

W prawie międzynarodowym w przeszłości uwaga skoncentrowana była na ochronie praw jednostki, choć były i są zawierane umowy międzypaństwowe dotyczące ochrony praw mniejszości, głównie religijnych, które często pokrywały się z mniejszościami narodowymi. Pierwszym aktem mającym znaczenie międzynarodowe, a ściślej mówiąc znaczenie powszechne w obrębie cywilizacji euroamerykańskiej, była Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, uchwalona 26 sierpnia 1789 roku przez Konstytuante podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Problematyka mniejszości narodowych związana była przede wszystkim z tworzeniem się państw narodowych i ich przekształcaniami. Wiek XIX kształtował świadomość i ideologie narodowe. Okresem przełomowym dla powstawania no-

wych państw narodowych było zakończenie I wojny światowej w Europie i ustanowienie w niej nowego porządku prawno-międzynarodowego. W nowo powstałych państwach istniały mniejszości, które dążyły do równouprawnienia, a niekiedy nawet do zmiany granic. Traktaty dwustronne, narzucane przez Ligę Narodów, zobowiązywały te nowe państwa do ochrony rasowych, językowych i religijnych mniejszości.

Próba ustanowienia powszechnego systemu ochrony mniejszości przez Ligę Narodów zakończyła się fiaskiem. W okresie międzywojennym w Europie tendencje separatystyczne bądź dezintegracyjne były istotnym problemem nie tylko wewnątrzpaństwowym, ale również w skali międzynarodowej. Po II wojnie światowej pierwszym aktem tworzenia nowego międzynarodowego porządku było podpisanie 26 czerwca 1945 roku w San Francisco Karty Narodów Zjednoczonych, powołującej do życia i określającej system Organizacji Narodów Zjednoczonych. Kraje podpisujące Kartę zobowiązały się do przestrzegania jej postanowień, jako prawa międzynarodowego, a tym samym zobowiązały się moralnie do ochrony mniejszości narodowych na ich terytorium.

Olbrzymim krokiem w gwarantowaniu praw jednostki była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 roku w Paryżu, która otworzyła drogę innym paktom międzynarodowym, jak uchwalone w 1966 roku na bazie Deklaracji Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka. Do Paktów zalicza się Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych². W tych umowach międzynarodowych nacisk kładziony był jednak głównie na prawa jednostki, nie grup. Odrzucono zasadę gwarantowania praw zbiorowych na rzecz ochrony powszechnych praw jednostkowych. W dokumentach Organizacji Narodów Zjednoczonych przepisy o ochronie mniejszości zawierały m.in. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 roku, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), Konwencja Praw Dziecka, Konwencja UNESCO o zakazie dyskryminacji w szkolnictwie (1960). Wzmianki o mniejszościach narodowych nie występowały natomiast w dokumentach o charakterze powszechnym – Karcie Narodów Zjednoczonych czy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Ten brak związany był z preferowaniem praw jednostkowych oraz z przestrzeganiem zasady utrzymania *status quo* w ramach międzynarodowego porządku prawnego. Organizacje międzynarodowe wystrzegają się i wystrzegają działań, które mogłyby doprowadzić do rozpadu istniejących państw, oraz obawiają się politycznych konsekwencji separatystycznych dążeń grup mniejszościowych. Ponownie należy podkreślić tutaj ostateczną niezawisłość prawną suwerennych państw.

W Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku znajduje się art. 27, który dotąd stanowi jedyny powszechnie obowiązujący przepis prawa międzynarodowego, dotyczący ochrony mniejszości narodowych i etnicznych. Brzmi on następująco:

„W Państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii oraz posługiwania się własnym językiem wraz z innymi członkami danej grupy”.

Przełom w podejściu do problemu mniejszości narodowych i etnicznych nastąpił dopiero w ostatniej dekadzie XX wieku, po rozpadzie obozu państw komunistycznych i odrodzeniu tożsamości narodowej wielu grup mniejszościowych w tych krajach. Do-

• • • • •

² Oba Pakty weszły w życie 3 stycznia 1976 roku.

kumentem podstawowym w porządku międzynarodowym określającym sytuację mniejszości narodowych i etnicznych jest Deklaracja Praw Osób Należących do Mniejszości Narodowych lub Etnicznych, Religijnych i Językowych, przyjęta przez ONZ jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/135 w dniu 10 grudnia 1992 roku, która nie definiuje mniejszości etnicznych bądź narodowych, lecz ogranicza się jedynie do następującego ujęcia, zawartego w art. 2:

„Osoby należące do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych (zwane osobami należącymi do mniejszości) mają prawo do korzystania ze swej własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swej własnej religii oraz do używania swego własnego języka”.

Deklaracja zawiera stwierdzenia o konieczności ochrony przez państwo istnienia oraz „narodowej lub etnicznej i językowej tożsamości mniejszości” i potwierdza prawo członków mniejszości do nauki i posługiwania się rodzimym językiem, podtrzymywania tradycji, kultury, prawo do odrębności religijnej, reprezentowania własnych interesów poprzez udział w wyborach i aktywność polityczną. Deklaracja konkretyzuje prawa poszczególnych członków mniejszości, natomiast nie odnosi się do praw grup i społeczności mniejszościowych, których ochronę pozostawia w gestii poszczególnych państw jako podmiotów prawa międzynarodowego.

OCHRONA MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH W EUROPIE

Kwestia mniejszości narodowych i ich prawnego uznania w poszczególnych państwach na kontynencie europejskim podejmowana była na różnych płaszczyznach. Rozwiązania o charakterze globalnym są z reguły ogólnikowe i deklaratywne, a tym samym słabo zinstytucjonalizowane, głównie ze względu na wielką liczbę zaangażowanych podmiotów. W miarę postępującej instytucjonalizacji wypracowane prawa i rozwiązania stają się bardziej konkretne i funkcjonalne. Nadal jednak zauważa się w tym kontekście dużą rozbieżność między europejskimi uregulowaniami i praktyką poszczególnych państw. M. Boden opisuje to wyraźnie w swojej książce *Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa*, w której źródła konfliktów łączy z aspektami politycznohistorycznymi (Boden, 1993).

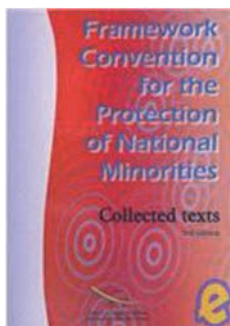
W Europie ochroną praw mniejszości narodowych zajmuje się przede wszystkim Rada Europy. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, uchwalona 4 listopada 1950 roku, jest podstawowym dokumentem antydyskryminacyjnym na kontynencie europejskim.

Istotne są również dwa inne dokumenty przyjęte przez Radę Europy. Pierwszym z nich jest Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych, przyjęta przez Komitet Ministrów jako Konwencja Rady Europy 15 czerwca 1992 roku, która weszła ostatecznie w życie 1 marca 1998 roku. Tekst Konwencji jest stosunkowo ogólny, mimo to sformułowane zostały pewne zasady, które winny wyznaczać politykę państw sygnatariuszy (Bindig, 2000).

Drugim dokumentem jest wspomniana Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych, która weszła w życie 1 lutego 1998 roku i zasadniczo określa zasady swobody określania przynależności narodowej przez obywateli państw-sygnatariuszy. Mimo braku konkretnej definicji Konwencja ramowa Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych jest pierwszą wiążącą, wielostronną umową międzynarodową, która stawia sobie

za cel ochronę tychże mniejszości. Regulacje zawarte w Konwencji są stosunkowo szczegółowe i obszerne. Nazwa Konwencji wskazuje, iż ma ona przede wszystkim służyć jako punkt wyjścia do dalszego działania, zwłaszcza zaś jako zbiór norm, które powinny istnieć w krajowych porządkach prawnych lub zostać do nich wprowadzone.

Konwencja była pierwszym europejskim aktem prawnym kompleksowo ujmującym problematykę mniejszościową w Europie i ustanawiającym minimalne standardy ochrony mniejszości narodowych. Ten międzynarodowy akt prawny zapewnia w szczególności równość wobec prawa i niedyskryminację, prawo do zgromadzeń i stowarzyszania się, swobodę wypowiedzi, myśli, przekonań i religii³. Zapewnia także ochronę języków i kultur mniejszościowych oraz przewiduje prawo do otwierania placówek edukacyjnych dla mniejszości narodowych (Angst, 2005). Podobnie jak inne dokumenty prawa międzynarodowego, Konwencja ta nie zawiera jednak definicji mniejszości narodowej – dlatego państwa, które ją ratyfikowały, mają swobodę w określaniu statusu grup zamieszkujących ich terytorium i uznawaniu ich za mniejszości narodowe bądź etniczne. Mimo to Konwencja jest dość szczegółowym zbiorem podstawowych norm i wolności, które państwa powinny gwarantować obywatelom należącym do mniejszości pochodzeniowych. Jednakże ostateczna decyzja co do formy ochrony mniejszości pozostaje w ich suwerennej gestii.

Ryc. 3. Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych.

Uznanie prawne danej grupy za mniejszość narodową lub brak takiego działania jest suwerenną decyzją każdego państwa, co pozwala mu na odmawianie danym mniejszościom przywilejów wynikających z prawa międzynarodowego, mającego charakter deklarytywny.

Ważnym krokiem stało się uchwalenie przez Radę Europy w 1992 roku Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. Karta ta, ogłoszona w Strasburgu w listopadzie 1992 roku, ma na celu ochronę oraz promocję języków regionalnych i języków mniejszości narodowych w Europie. Ma zastosowanie wyłącznie do ludności tradycyjnie zamieszkującej dane państwo, będącej mniejszością w tym państwie, której język nie stanowi dialektu języka oficjalnego danego państwa ani nie jest językiem imigrantów.

Na uwagę zasługują również rozwiązania w ramach Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie⁴, mającej służyć wstępnie jako forum dialogu między Wschodem i Zachodem. Akt końcowy KBWE z 1 sierpnia 1975 roku zawiera jednak tylko ostrożne

• • • • •

³ Polska stała się stroną tej Konwencji w dniu 1 kwietnia 2001 roku.

⁴ Od 1 stycznia 1995 roku: Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, przyp. autora.

i ogólne stwierdzenia, odnoszące się do mniejszości narodowych. Postanowienia koszyka trzeciego KBWE poświęcone są dziedzinie kultury w odniesieniu do mniejszości narodowych i zaangażowaniu mniejszości w międzynarodowej współpracy kulturalno-oświatowej. Postanowienia tzw. koszyka trzeciego nie są jednak wiążące i mają charakter zdecydowanie deklaracyjny.

W przyjętym w roku 1975 w Helsinkach akcie końcowym Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) nie było jednak żadnego odniesienia do problemów mniejszości w państwach europejskich. Ochrona praw mniejszości narodowych była i jest traktowana jako część ochrony praw człowieka.

Ryc. 4. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Pierwszą deklaracją dotyczącą całej Europy był podpisany 29 czerwca 1990 roku, bezpośrednio po rozpadzie bloku państw komunistycznych, podczas Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, tzw. Dokument Kopenhaski. Państwa-sygnatariusze zobowiązały się do przestrzegania praw człowieka wraz z poszanowaniem praw mniejszości narodowych, zgodnie z zasadami obowiązującymi w demokracjach parlamentarnych. Dokument Kopenhaski zawierał podstawowe założenie KBWE dotyczące praw człowieka, w tym gwarancję, że „przynależność do mniejszości narodowej jest sprawą osobistej decyzji każdego człowieka”.

Inicjatywy w ramach ochrony mniejszości narodowych w Europie podejmowane przez Unię Europejską nie są jednak wiążące i koncentrują się na ogólnych sformułowaniach o charakterze niedyskryminacyjnym ze względu na pochodzenie rasowe i etniczne. W 1993 roku Rada Europejska ogłosiła tzw. kryteria kopenhaskie wstępowania i przyjmowania nowych członków do Unii Europejskiej. Wśród kryteriów politycznych jest zagadnienie „poszanowania i ochrony praw mniejszości”.

Rada Unii Europejskiej na podstawie Traktatu o Unii Europejskiej (podpisanego 7 lutego 1992 roku w Maastricht) przyjęła dyrektywy obowiązujące państwa członkowskie⁵.

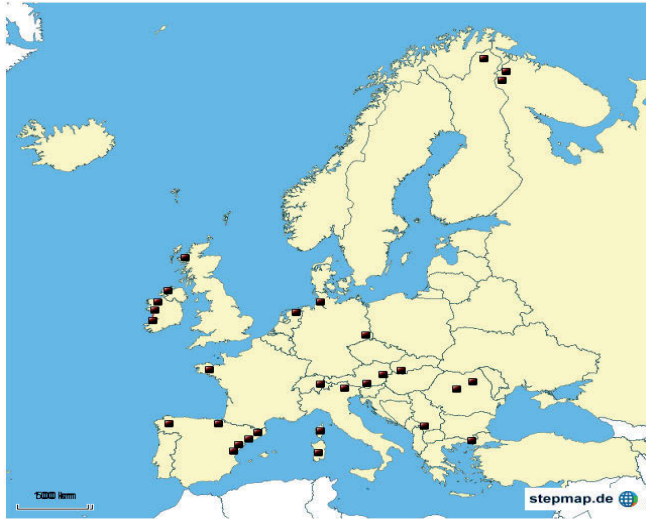
Następnym, bardzo istotnym aktem prawa Unii Europejskiej jest Decyzja Ramowa Rady Unii z 28 listopada 2008 roku w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz. U. UE L z dnia 6 grudnia 2008 roku).

• • • • •

⁵ Pierwszą była Dyrektywa Rady nr 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 roku, wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne. Dyrektywa ta m.in. zawiera definicję dyskryminacji. Dyrektywa Rady nr 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 roku w sprawie ustanowienia ogólnych ram równego traktowania przy zatrudnieniu i wykonywaniu zawodu to kolejny dokument, również bazujący na art. 13 Traktatu o Unii Europejskiej, przyp. autora.

Traktat lizboński z 13 grudnia 2007 roku (art. 2) wprowadził postanowienia zasady niedyskryminacji ze względu na pochodzenie rasowe i etniczne. Ponadto art. 3 Traktatu stanowi, że Unia Europejska „zwalcza wyłączenie społeczne i dyskryminację oraz wspiera sprawiedliwość społeczną i ochronę socjalną, równość kobiet i mężczyzn, solidarność między pokoleniami i ochronę praw dziecka”.

1 grudnia 2009 roku Traktat o Unii Europejskiej, zmodyfikowany przez Traktat lizboński, wymienia „prawa osób należących do mniejszości” wśród wartości UE (art. 2 Traktatu), które każde państwo kandydujące powinno szanować (art. 49 Traktatu).

Ryc. 5. Mniejszości narodowe w Europie.

W przypadku umów wielostronnych na uwagę zasługuje również Inicjatywa Środkowo-europejska (ISE), a przede wszystkim tzw. Instrument ochronny praw mniejszości tej Inicjatywy, który – mimo iż jest dokumentem deklaracyjnym – zawiera definicje mniejszości narodowych (Godlewska & Lesińska-Staszczuk, 2013).

Pozytywnymi rozwiązaniami w zakresie ochrony praw mniejszości na kontynencie europejskim są także umowy dwustronne, których zaletą jest łatwiejsze uzyskanie bardziej adekwatnego konsensusu w ramach bilateralnych porozumień między państwami.

PODSUMOWANIE

Mniejszości etniczne, narodowe, językowe i religijne w Europie są bardzo zróżnicowane, ponieważ kontynent europejski jest, historycznie rzecz biorąc, obszarem wielokulturowym. Wieloetniczność w Europie kształtowana była przez kilka stuleci, zaś jej wizerunek rzutował na stosunki między poszczególnymi krajami, był źródłem międzynarodowych oraz wewnętrznych napięć i konfliktów. W tym celu na arenie międzynarodowej podjęte zostały starania, które mają na celu uregulowanie statusu mniejszości w Europie i na świecie. Systemy ochronne dla mniejszości narodowych ukształtowane zostały na różnych płaszczyznach politycznych, od rozwiązań globalnych mających charakter ogólniko-

wy i deklaracyjny, po rozwiązaniu regionalne, charakteryzujące się większym stopniem instytucjonalizacji, i narodowe z funkcjonującymi mechanizmami kontroli.

Lobbying mniejszości narodowych w poszczególnych krajach jest zbyt słaby, aby móc decydująco wpłynąć na kierunek polityki mniejszościowej w obrębie zamieszkiwanych przez te mniejszości krajów.

Ryc. 6. Suwerenne państwo w ramach międzynarodowej i europejskiej polityki dotyczącej ochrony mniejszości narodowych (opracowanie autora).

W połowie XX wieku rozpoczął się znaczny postęp w procesie regulacji statusu mniejszości narodowych. Dotychczasowe uregulowania dotyczące praw człowieka zostały uzupełnione szczegółowymi gwarancjami, obejmującymi różne dziedziny życia zbiorowości mniejszościowych. Są to regulacje uprawnień mniejszości w zakresie praw politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturalnych o charakterze regionalnym i ponadnarodowym.

Wymienione uregulowania dotyczące polityki mniejszościowej w Europie, sformułowane w wielu międzynarodowych aktach prawnych, mają charakter fakultatywnodeklaracyjny i w tym sensie nie zobowiązują państw do ich przestrzegania. Nawet w ramach Unii Europejskiej nie ma zasadniczo wiążących praw formułujących ochronę mniejszości narodowych. Państwa są suwerenne i to właśnie zasada suwerenności determinuje ich dobrą bądź złą wolę w zakresie ochrony mniejszości zamieszkujących ich terytorium.

BIBLIOGRAFIA

- Angst, D. (2005). *Welche Minderheiten? Von der fehlenden Definition der nationalen Minderheit zu einer dynamischen Auslegung im Rahmenübereinkommen des Europarats*. Bern: Universität Bern.
- Bindig, R. (2000). Regionaler Menschenrechtsschutz in Europa: Der schwierige Weg zur Normsetzung zum Schutz von Minderheiten beim Europarat. W U. Holtz (Red.), *50 Jahre Europarat* (ss. 149–158). Baden-Baden: Nomos-Verl.-Ges. (Schriften des Zentrum für Europäische Integrationsforschung; 17)
- Boden, M. (1993). *Nationalitäten, Minderheiten und ethnische Konflikte in Europa*. München: Olzog.
- Budyta-Budżyńska, M. (2010). *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Godlewska, E., & Lesińska-Staszczuk, M. (Red.). (2013). *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej: stan prawny i faktyczny*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Jackson Preece, J. (1998). *National minorities and the European nation-states system*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198294375.001.0001
- Janusz, G. (2011). *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Łodziński, S. (2002). *Ochrona osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych – perspektywa europejska*. Raport nr 208 dla Biura i Ekspertyz Kancelarii Sejmu RP. Pobrano 19 września 2014, z <http://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/17/plik/ot599.pdf>
- Podgórska, K. (2013). Różnicowanie etniczne społeczeństwa francuskiego – sytuacja prawna versus rzeczywistość społeczna. W: E. Godlewska & M. Lesińska-Staszczuk (Red.), *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej: stan prawny i faktyczny*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Schulze, H. (2012). *Państwo i naród w dziejach Europy*. (D. Lachowska, Tłum.). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.